
ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

УДК 94(477):«1989–1992»

Я. О. Білик

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕШКОДА НА ШЛЯХУ ДЕМОКРАТІЇ (1989–1992 рр.)

Білик Ярослав Олегович, аспірант кафедри історії та етнографії України, e-mail: fant1k93@bigmir.net

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті на основі низки джерел розглянуто перші кроки формування демократичного суспільства, з'ясовано ставлення демократичних сил до Комуністичної партії Радянського Союзу на початку 90-х рр. ХХ ст. Проаналізовано матеріали перших установчих документів Народного Руху України і Демократичної партії України й виявлено позицію щодо КПРС.

У статті теоретично обґрунтовано кризу компартійної системи початку 90-х років ХХ ст. Висвітлено наміри КПРС щодо створення «соціалістичної демократії»; проаналізовано ставлення Комуністичної партії до новоутворених демократичних партій і з'ясовано методи протидії ним. На основі аналізу першоджерел показано протистояння консервативній системі, яку уособлювала КПУ. Проаналізовані позиції лідерів Демократичної партії України (Юрія Бадзьо, Дмитра Павличка) та Української Гельсінської спілки (Левко Лук'яненка) стосовно злочинної ролі КПУ та її антиукраїнської політики.

***Ключові слова:** політичні партії України; громадська організація; Народний Рух України; Українська Гельсінська спілка; Демократична партія України; Комуністична партія України.*

Я. О. Билык

**КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ КАК ГЛАВНОЕ
ПРЕПЯТСТВИЕ НА ПУТИ К ДЕМОКРАТИИ
(1989–1992 гг.)**

Билык Ярослав Олегович, аспирант кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: fant1k93@bigmir.net

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье на основе ряда источников рассмотрены первые шаги формирования демократического общества, показано отношение демократических сил к Коммунистической партии Советского Союза в начале 90-х гг. XX в. Проанализированы первые учредительные документы Народного Руха Украины и Демократической партии Украины.

Освещены попытки КПСС относительно создания «социалистической демократии»; проанализировано отношение Коммунистической партии к новосозданным демократическим партиям и выявлены методы противодействия им. В статье теоретически обоснован кризис компартийной системы в начале 90-х годов. На основе анализа первоисточников показано противостояние демократических сил консервативной системе, которую олицетворяла КПУ. Проанализированы позиции лидеров Демократической партии Украины (Юрия Бадзьо, Дмитрия Павлычко) и Украинского Хельсинского союза (Левко Лукьяненко) относительно преступной роли КПУ и ее антиукраинской политики.

Ключевые слова: политические партии Украины; общественная организация; Народный Рух Украины; Украинский Хельсинский союз; Демократическая партия Украины; Коммунистическая партия Украины.

Ya. O. Bilyk

**THE COMMUNIST PARTY THE FIRST OBSTACLE
ON THE WAY OF DEMOCRACY
(1989–1992)**

Bilyk Yaroslav Olegovych, Postgraduate student at the History and Entnography of Ukraine Department, e-mail: fant1k93@bigmir.net

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

In the article, based on a number of sources, the first steps in the formation of a democratic society were considered, the attitude of the first democratic forces to the Communist Party of the Soviet Union in the early 1990s of the XX century was clarified. The attitude towards the CPSU was analyzed on the basis of the first constituent documents of the People's Movement of Ukraine and the Democratic Party of Ukraine.

The CPSU's attempts to create a «socialist democracy» are highlighted; The attitude of the Communist Party to newly formed democratic parties has been analyzed and methods for countering them have been clarified. The article theoretically substantiates the crisis of the Communist Party system at the beginning of the 1990s. Based on the analysis of primary sources, the opposition of democratic forces to the conservative system, which was represented by the CPU, is shown. The positions of the leaders of the Democratic Party of Ukraine (Yuri Badzio, Dmitry Pavlychko) and the Ukrainian Helsinki Union (Levko Lukyanenko) are analyzed regarding the criminal role of the CPU and its anti-Ukrainian policy.

Key words: political parties of Ukraine; public organization; People's Movement of Ukraine; Ukrainian Helsinki Union; Democratic Party of Ukraine; Communist Party of Ukraine.

Актуальність дослідження. Кожне суспільство має складну систему соціальних інститутів і норм, завдяки яким і реалізує політико-владні відносини. Політичні партії є інструментом народовладдя в країні. Вивчення яких здійснюється в межах історичної науки, політології, соціології, правознавства тощо. Це свідчить про те, що дослідження політичних партій, їх функцій, структур, організації має наукове й практичне значення щодо подальшого розвитку держави. Партії є важливою ланкою в політичній системі держави, підтримують формуван-

ня громадської свідомості, волі народу, є чинниками у формуванні політичної культури нації. В. Журавський зазначає, що політичні партії — це окрема спільність громадян, об'єднаних ідеологічно і відповідним чином організаційно для вираження й обстоювання інтересів певних верств населення шляхом боротьби за політичну владу, її завоювання і здійснення [4, с. 41].

Домінуюча партія, яка перебуває при владі, суттєво впливає на політичну систему в країні. В історичній науці держави залежно від обраної політичної системи партії поділяються на демократичні, авторитарні та тоталітарні. Партії демократичного спрямування орієнтовані на політичний плюралізм, багатопартійність. Однопартійність характерна тоталітарному режиму, що зумовлює наявність однієї правлячої партії, яка нав'язує свою ідеологію суспільству. Яскравим прикладом тоталітарного режиму є СРСР, де була наявна тотальна домінація влади, заборона інших політичних партій. Комуністична партія перебувала при владі протягом сімдесяти років, міцно зрослася з державним апаратом, тому боротьба з даною партією була актуальною навіть після скасування 6-ї статті Конституції СРСР у березні 1990 року. Юрій Бадзьо слушно зазначав: «Компартія, втративши надію захистити 6-ту статтю Конституції, змирилася з багатопартійністю. Але тільки на словах. Насправді вона прагнула і прагне зберегти за собою командні позиції в органах державної влади і засобах масової комунікації» [5, с. 17]. Тобто новоутворені партії, окрім впровадження власної моделі розвитку держави, мусили протистояти Комуністичній партії, що була реальною загрозою демократизації суспільства.

Метою даної публікації є аналіз політичного протистояння між лідерами Народного руху України і керівниками КПУ напередодні проголошення незалежності України.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Програма Народного Руху України», яка була надрукована 16 лютого 1989 року в газеті «Літературна Україна», заклала підвалини політичної свободи в державі. Це був офіційний виклик комуністичній владі. Документ став базою для провідних політичних сил того часу у боротьбі з системою. У ньому зазначалося: «Рух — загальнонародний вияв схвалення і підтримки револю-

ційної, започаткованої партією Перебудови, яка відбувається в нашій країні. <...> Основна мета Руху — сприяння Комуністичній партії у створенні й функціонуванні такого демократичного механізму, який би служив розвитку суспільства, що ґрунтується на справжньому народовладді та збалансованій економіці» [9]. На теренах пробудження громадської свідомості Рух тоді ще цілком не усвідомлював свою суттєву рушійну силу в протистоянні пропагандистській машині, а виступав як каталізатор ідей народних мас прогресивного росту країни і забезпечення стабільного політичного стану в державі, виступаючи як громадська політична організація. «Політична організація — це організаційна основа політичної системи суспільства, яка об'єднує політичну систему в цілісний організм, є її, так би мовити, організаційним механізмом» [4, с. 41]. Проте саме Народний Рух України згодом став вагомим політичною силою у боротьбі з комуністичною владою. Вже 8 березня 1990 року в газеті «Літературна Україна» було опубліковано звернення «До членів Руху та до всіх громадян України», що підписали одні з провідних діячів організації. У заяві зазначалося: «КПРС далі претендує на монополічне становище, намагається зберегти за собою керівну роль в економічному й національно-державному житті народів СРСР». Це був виступ проти диктату однієї партії, яка є основою командно-адміністративної системи. КПРС звинувачували у «великодержавній спрямованості» та вказували: «Доки існуватиме єдина партія з єдиним центром для всіх народів СРСР, доти існуватиме національне, соціальне й духовне пригноблення» [2]. Радикальні члени Руху, зокрема, голова виконкому УГС Левко Лук'яненко, так прокоментував дану заяву: «УГС завжди вважала КПРС відповідальною за трагедію, що її зазнала Україна від 1919 року до самого останнього часу» [7, с. 29].

Слід зазначити, що політичні партії, що були утворені 1990 р. на базі політичної організації Народного Руху України — Українська демократична партія й Українська республіканська партія, у свої партійні статuti внесли пункт стосовно ставлення до Комуністичної партії, оскільки вбачали в ній не лише джерело стагнації демократичних реформ, а й, передусім, загрозу державному суверенітету країни. У Загальних принципах Статуту ДемПУ говорилося, що, схвалюючи Декларацію

про суверенітет України, шлях до державної самостійності неможливий без демонтажу самодержавства КПРС як інструмента колоніального гніту й тоталітаризму, без виходу України із СРСР [5, с. 5]. На Установчому з'їзді ДемПУ, що відбувся 15–16 грудня 1990 р. у Києві, Дмитро Павличко звинувачував КПРС у русифікаційній політиці, яка призвела «до зараження бацилою зневаги чи навіть ненависті до всього рідного», особливо на півдні і сході країни [5, с. 12]. Отже, він аргументовано доводив «великодержавне фарисейство» і «гру у фальшиву демократію» КПРС. Відомо, що 2–13 липня у Москві відбувся XXVIII з'їзд Компартії. У матеріалах з'їзду значилося демократичне право людини як найголовніше, якому повинно підпорядкуватися право народу на самовизначення. Однак зазначені пріоритети були тільки на папері. «Таким чином, пущений в обіг ще один фальшивий мотив неподільності й збереження Радянського Союзу як унітарної наддержави. <...> Причому нам постійно нагадують, що шістдесят мільйонів радянських громадян <...>, задля яких Радянський Союз повинен затримати свою імперську конституцію, офіційну мову і всі інші атрибути єдиного державія», — говорилося в доповіді Дмитра Павличка «За незалежну демократичну Україну» [5, с. 14]. Фактично лідери ДемПУ намагалися захистити проголошення Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. переконаними закладами у бік КПРС.

Різде звинувачення в антиукраїнській політиці лунало на Установчому з'їзді ДемПУ з уст Юрія Бадзьо: «<...> толерантне ставлення КПРС до антиукраїнських сепаратистських ідей щодо Криму і так званих «Новоросії» й Донецько-Криворізької республіки; нова пропагандистська хвиля зі сторінок комуністично-партійних газет проти Народної ради і Руху; звернення керівництва КПУ до громадян України, основний мотив якого — підбурювання громадськості проти демократичних сил республіки» [5, с. 18]. Втім керівництво КПРС було не готове до політичного діалогу і влаштувало репресії проти активістів опозиції, вчинило розправу над депутатом Степаном Хмарою [5, с. 18]. Професор Григорій Гончарук слушно зазначає: «Вочевидь, жодна політична партія в світі не має такого величезного арсеналу форм та методів, досвіду знищення своїх опонентів, як КПРС» [1, с. 23]. В жовтні 1990 року після запропонован-

ня проекту «Про розпуск КПРС-КПУ та націоналізації їхнього майна» Степан Хмара 17 листопада 1990 року потрапляє до СІЗО за начебто побиття мільйонера. На другий день після проголошення Незалежності України депутат був звільнений. Згодом Верховна Рада України, а саме 4 вересня 1991 року, визнає Постанову від 14 листопада про дозвіл на арешт депутата Степана Хмари незаконною. Голова Комісії Верховної Ради Української РСР з питань народної освіти і науки Ігор Юхновський на пленарному засіданні 24 серпня 1991 року наголошував на курйозності судового процесу над Степаном Хмарою: «Переворот і судові засідання пішло по сталінському рецепту. Вирішено далі ні свідків, ні адвокатів не заслуховувати, а винести вирок» [3]. Він акцентував, що арешт виконаний на основі незаконних рішень і постанов Верховної Ради, керованої КПУ: «Процес Хмари сфабрикований КПУ і КДБ» [3].

Неправові дії КПУ давали підстави Юрію Бадзьо закликати до зміни політичного курсу країни. Взагалі лідери ДемПУ виражали загальну позицію партії щодо КПУ. В «Ухвалі Установчого з'їзду Демократичної партії України» значилося, що КПУ зраджує національні, економічні та політичні інтереси народу України. «<...> КПУ, щоб бути нормальною частиною політичної системи демократичного суспільства, мусить позбутися тоталітаризму в ідеології та політичній практиці і вийти зі складу КПРС» [5, с. 30].

Левко Лук'яненко, на відміну від представників ДемПУ, які свого часу були в Компартії, більш категорично висловлювався з приводу діяльності КПРС: «Теорія комунізму — утопія, комуністична практика — суціль антилюдська» [7, с. 30]. Виступаючи з доповіддю на II з'їзді Руху 24 жовтня 1990 року, він звинувачував в антиукраїнській асиміляторській політиці комуністів не лише за останній рік, як це робили лідери ДемПУ, а за всю історію існування її в державі. «70 років комуністи вели політичну боротьбу зі своїми ідейними супротивниками не ідейними методами, а за допомогою сексотів, таємних судів та сибірських концтаборів» [7, с. 68]. Він заявляв, що Комуністична партія виявилася гальмом технічного прогресу і носієм людиноненависницької, так званої, класової моралі і, як ворожа людському розвитку сила, історично приречена на програш [7, с. 67].

На XIX партконференції КППС (28 червня — 1 липня 1988 р.) наголошувалось на тому, що реформа політичної системи радянського суспільства — справа кожного громадянина. Зокрема, Генеральний секретар ЦК КППС М. Горбачов вказував, що завдання перебудови не будуть виконані, якщо політична система залишиться непорушною [8, с. 40]. Зі свого боку, В. Щербицький, перший секретар ЦК Компартії України, зазначав, що партійні комітети республіки зорієнтовані на пошук і підтримку в кожному суспільно-політичному русі конструктивного елемента, всього того, що служить розбудові [6, с. 890]. Але демократизація була лише фактичною. Партійне керівництво не збиралося влаштовувати плюралізм думок у державі, і діяло вже заздалегідь розробленим сценарієм — «створення соціалістичної демократії». Так, В. Щербицький вважав, що діяльність так званих об'єднань, зокрема, Української Гельсінської спілки (УГС), Українського демократичного союзу (УДС), Народного Руху України є небезпечною й шкідливою для громадян, бо йде всупереч з інтернаціоналістичною ідеологією, має антисоціалістичну й антирозбудовну спрямованість, не відповідає законам і Конституціям СРСР і УРСР [6]. З метою запобігання розширення впливу вказаних організацій, партійні комітети застосовували різноманітні форми роботи, серед яких аналіз «програм», «відозв», «статутів», а також роз'яснення людям загрози діяльності «націоналістичних громад» [6]. Левко Лук'яненко підкреслив, що, не цураючись будь-яких дій, КППС розпочала боротьбу недемократичними шляхами: «По всій Україні вони пустили своїх агітаторів і відкрили вогонь проти Української республіканської партії, Руху та всіх інших демократичних організацій, звинувачуючи нас в тому, що саме через нас та наші демократичні зусилля з полиць магазинів зникли харчі й черевики, пральні машини й будівельні матеріали. Демократи й націоналісти, мовляв, у всьому винні. Поверніть добродіїв комуністів до однопартійної влади, і з'явиться все відразу» [7, с. 69].

Висновки. Кінець ізольованості, гласність, піднесення національної самосвідомості і припинення монополізації на владу КППС у вигляді відміни статті 6-ї Конституції УРСР призвели до значних зрушень на політичній арені всього Радянського Союзу. Демократизація вже була неминуча. Нові політичні партії,

громадські організації розбудову країни бачили без КІРС. Демократичні сили чітко вбачали загрозу незалежності України в Комуністичній партії. Так, лідери ДемПУ, які вийшли з її лав, звинувачували КПУ в русифікаційній політиці. Представники Української Гельсінської спілки більш категорично висловлювалися у бік КПУ, вважаючи її антиукраїнською політичною силою.

Література та джерела

1. Гончарук Г. І. Народний Рух України : Історія : 1989–1996 рр. / Г. І. Гончарук. — Одеса: Астропринт, 2014. — 336 с.
2. До членів Руху та до всіх громадян України // Літературна Україна. — 1990. — 8 березня.
3. Пленарне засідання 24 серпня 1991 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної ради України. — Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show>. — Дата звернення: 1.03.2018.
4. Журавський В. С. Політична система України: проблеми становлення і розвитку (правовий аспект) / В. С. Журавський. — К.: Парламентське видавництво, 1999. — 110 с.
5. Ідейні засади демократичної партії України: 3 матеріалів Установчого з'їзду ТУМ ім. Тараса Шевченка «Просвіта», 1990. — 30 с.
6. Історія України : Хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. — К.: Наукова думка, 2013. — 1056 с.
7. Лук'яненко Л. Тут мій дух : збірник статей. Т. 1. 1988–2002 рр. / Л. Лук'яненко. — К. : Тамподек ХХІ, 2013. — 308 с.
8. Матеріали ХІХ Всесоюзної конференції Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня — 1 июля 1988 г. — М.: Политиздат, 1988. — 160 с.
9. Проект програми Народного Руху України // Літературна Україна. — 1989. — 16 лютого.

REFERENCES

1. GONCHARUK, G. I. (1989) *Narodnyi Rukh Ukrainy. Istoriya : 1989–1996 rr.* — *People's Movement of Ukraine: History: 1989–1996*. Odessa: Astroprint. (In Ukrainian).
2. *Literaturna Ukraina — Literary Ukraine* (1990) *Do chleniv Rukhu ta do vsikh hromadian Ukrainy* — To members of the Rukh and to all citizens of Ukraine. 8th March. (In Ukrainian).
3. VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (1991) *Plenarne zasidannia Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy — Plenary Session 24 August, 1991, Supreme Council of Ukraine*. [Online] Available from: <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show>. [Accessed: 1st March 2018]. (In Ukrainian).

4. ZHURAVS'KYI, V. S. (1999) Politychna systema Ukrainy problemy stanovlennia i rozvytku — *The Political System of Ukraine Problems of Formation and Development*. — Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. (In Ukrainian).
5. TARAS SHEVCHENKO UKRAINIAN SOCIETY «PROSVITA» (1990) Ideyni zasady demokratychnoyi partiyi Ukrayiny: Z materialiv Ustanovchoho z'yizdu TUM im. Tarasa Shevchenka — *Ideological principles of the Democratic Party of Ukraine: From materials of the Constituent Congress of Taras Shevchenko Ukrainian Society «Prosvita»*. (In Ukrainian).
6. LYTVYN, V. M. (ed.) (2013) Istoriiia Ukrainy: Khrestomatiia — *History of Ukraine: Reader*. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian).
7. LUKIANENKO, L. (2013) Tut mii dukh : zbirnyk statei — *Here is my spirit: a collection of articles*. Kyiv: Tamdodek XXI. (In Ukrainian).
8. COMMUNIST PARTY OF THE SOVIET UNION (1988) Materialy XIX Vsesojuznoj konferencii Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza — *Materials of the XIX All-Union Conference of the Communist Party of the Soviet Union. Held 28 June — 1 July 1988*. Moscow: Polytyzdat. (In Ukrainian).
9. Literaturna Ukraina — *Literary Ukraine* (1989) Proekt Prohrama Narodnoho Rukhu Ukrainy — *Project People's Movement Program of Ukraine*. 16th February. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 4 квітня 2018 р.